

пресій: їх зазнали ті, хто відмовився отримати нові паспорти, отже – стати громадянином радянської України (здебільшого – сіоністи). Репресії проти колишніх членів єврейських політичних партій, громадських і культурних організацій тривали аж до початку війни, позбавивши спільноту їх національної еліти.

Окремої уваги заслуговує проблема методів, які використовувалися радянськими спецслужбами в процесі радянізації Західної України. Передусім констатуємо загальновідомий «логічний ряд»: арешт – в'язниця – допит. Прописним на сьогодні є й те, що багато хто з євреїв були депортовані із Західної України в Кіровську, Новосибірську, Омську області, Алтайський і Красноярський краї, Комі АРСР та Казахську РСР, тим часом коли до Хабаровського краю, де в 1937 р. була створена Єврейська автономна область, не було спрямовано жодного потяга. Отже, йдеться не лише про депортацію, а й про політику цілеспрямованого розпорощення спільноти в тих адміністративно-територіальних одиницях, куди вони були вислані.

До методів здійснення репресивної політики відносимо й тиск на рабинів, застосування високих податкових ставок щодо релігійних інституцій, заборона на право громади збирати внески та пожертви від заможних євреїв на утримання культових споруд, що стало однією з причин закриття синагог.

Не можна апіорно стверджувати, що радянська репресивна політика була всуціль антиєврейською. І все ж промовистим є той факт, що серед жертв третьої хвилі депортацій, яка розпочалася в середині червня 1940 р., 80–90% – це саме євреї, які у своїй більшості потрапили до спецпоселень на півночі СРСР.

Таким чином, у діяльності НКВС, поруч із українським та польським, можна виділити і єврейський вектор.

Вікторія Калашнікова (Донецьк)

Евакуація культурних цінностей України з прифронтових областей

Культурні цінності є спадщиною цілого народу, нації. Вони містять у собі пам'ять про визначні події, людей, історію багатьох поколінь. Один з німецьких нацистських лідерів А. Розенберг надавав таку оцінку ролі культурних цінностей: «Досить зруйнувати пам'ятки народу, щоб він

уже в другому поколінні припинив існувати як нація». Відомим є той факт, що у керівників нацистської Німеччини існувала розгалужена система щодо вилучення культурного надбання на захоплених територіях. Тому значення евакуації цінностей важко переоцінити. Науковий аналіз цих подій дає змогу оцінити дії радянської влади щодо евакуації культурних цінностей, її політику в цьому напрямку, кількість врятованого завдяки евакуації на Схід, що дуже важливо для подальших досліджень.

Увага приділяється саме тим областям України, що були прифронтовими в роки Великої Вітчизняної війни і пізніше увійшли до військової зони України (п'ять областей УРСР, які не були включені до Райхскомісаріату Україна, – Чернігівська, Сумська, Харківська, Сталінська та Ворошиловградська). У зазначених областях евакуація проходила в останній момент. Радянське керівництво, особливо Сталін, не могло повірити в початок війни, навіть не могло уявити, що ворог з великою швидкістю просунеться так далеко на схід. Операція щодо переведення історико-культурних ресурсів у східні райони СРСР і так була недостатньо продумана, проте на зазначеній території евакуація проходила зі ще більшим поспіхом, ще більш недбало.

Обставини евакуації українських музеїв, архівів, бібліотек на схід СРСР під час війни недостатньо досліджені науковцями. Проте, зрозуміло, що всупереч традиційним у радянській історіографії твердженням про безперечний успіх цієї акції, її результати були досить скромними. Разом з тим внаслідок проведеної роботи було врятовано найцінніше з погляду радянської влади. Однак евакуація мала ряд негативних наслідків для подальшої долі історико-культурних цінностей України, а саме:

1. Евакуйовані фонди культурних та дослідницьких установ виявились розпороченими на величезній території.

2. Облік евакуйованих цінностей було проведено не повністю, та й більшість зі складених списків була втрачена. Музейні вироби з коштовних матеріалів обліковувалися за загальною вагою.

3. Евакуйовані матеріали розкрадалися. Місцеві установи привласнювали привезені речі. Мали місце випадки вилучення окремих цінних музейних експонатів начебто для реставрації працівниками центральних музеїв та архівів Росії та подальше передання їх на зберігання до цих установ. Відомі факти розкрадання фондів музеїв України злочинцями.

4. Недбале ставлення до евакуйованих матеріалів призводило до того, що вони часто були покинуті та перебували в непристосованих для зберігання умовах (стояли на залізничних вокзалах у розтросчених вагонах по декілька місяців під дощем та снігом).

5. Частина музейних фондів, відправлених в евакуацію, так і не ді-

йшла до місця призначення, загубившись по дорозі.

6. Більшість історико-культурних цінностей залишилась неевакуйованою або була знищена радянськими військами.

Таким чином, евакуація культурних цінностей протягом 1941 р. з прифронтових районів мала ряд особливостей і велике значення для подальшої долі музейних, архівних та бібліотечних фондів. Відтворення повної картини цього процесу сприятиме пошуку неревакуйованих цінностей, дозволить встановити кількість залишеного на місцях і виявити винних у масштабних втратах Україною архівних, бібліотечних та музейних фондів.

Михайло Куницький (Луцьк)

Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор)

Проблема репатріації взагалі і примусової репатріації радянських громадян зокрема постала на теренах західних окупаційних зон, де накопичилася велика кількість людей – громадян різних країн світу, які в силу різних обставин (військового полону, вивезення на примусові роботи тощо) потрапили до Німеччини і після закінчення війни прагнули чи не прагнули повернутися на місця свого постійного проживання.

В історичній літературі репатріація після Другої світової війни тривалий час замовчувалася, а публікації 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. носять досить суперечливий, а часто й протилежний характер. Вивчивши архівні матеріали, мемуари учасників цих подій, статистичні дані, публіцистику останніх десятиліть, відтворивши у деталях особливості перебігу репатріаційних процесів, ми дійшли таких узагальнюючих висновків:

1. Союз РСР, що поніс величезні людські втрати за роки війни, був гостро зацікавлений у поверненні переміщених осіб, з точки зору як поповнення демографічних втрат, так і збільшення дешевих трудових ресурсів для післявоєнної відбудови. При цьому вище радянське керівництво взяло за мету повернути їх усіх без винятків, незважаючи на бажання частини вчорашніх радянських громадян залишатися на Заході. Репатріація була обов'язковою.

2. Факт небажання повертатися до СРСР розглядався радянським керівництвом сам по собі як злочин, бо завдавав відчутного удару по радянській ідеології – міфу про «найкраще життя в країні соціалізму». Радянський Союз будь-якою ціною намагався не допустити нової хвилі еміграції, яка до того ж